

JEL O10, O19, M20, J11, J61

DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2024-2-12>

Артур Миколайович РОЗДОРЖНИЙ,

здобувач PhD,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: [0009-0008-4338-1022](https://orcid.org/0009-0008-4338-1022)

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ НА ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Дослідження присвячено питанням впливу євроінтеграційного процесу на відтворення економічного потенціалу вітчизняних підприємств. Обґрунтовано, що при аналізі екзогенних чинників впливу на відтворення економічного потенціалу варто враховувати обраний вектор соціально-економічного розвитку, принципи та механізми його реалізації, якими для національної економіки є євроінтеграційні чинники. Євроінтеграційний процес, в цілому, було охарактеризовано через проходження трьох основних етапів. Особливу увагу було приділено сучасному етапу євроінтеграції як стратегічно важливого, як за умов повномасштабного вторгнення, так і післявоєнної відбудови, можливостям, які він формує, та викликам, які стоять в процесі його проходження. Виявлено, що кожен етап спричинив зрушення в процесах соціально-економічного розвитку країни, її підсистем та суб'єктів. Серед основних з них, з позицій відтворювальних процесів на макrorівні, визначено активні соціально-економічні реформи, адаптування національних інституцій та інститутів до вимог ЄС, удосконалення моделі державного регулювання підприємництва та інфраструктури, здійснення господарської діяльності, спрощення процедур її адміністрування, розширення економічних можливостей країни та нарощення конкурентоспроможності не лише на європейському, а й світовому ринку. Зроблено узагальнення, що євроінтеграційний процес фактично показав усталення вибору шляху цивілізаційного розвитку, політичної та соціально-економічної визначеності, розвитку за кращими принципами соціально-орієнтованої ринкової економіки. На рівні підприємств євроінтеграційний процес забезпечив розширення джерел доступу до фінансових, техніко-технологічних ресурсів,

нових ринків збуту та нового сегменту споживачів, партнерств на зовнішньому ринку, вивчення досвіду та адаптування його у своїх бізнес-моделях, покращення захисту прав власності та ін. Зазначено, що в умовах повномасштабного вторгнення, в межах якого проходить етап «кандидатства на вступ», підприємства отримали додаткові фінансові й нефінансові можливості від ЄС задля відновлення втрачених повністю чи частково потужностей та активізації діяльності, зокрема через використання експортних можливостей на ринках ЄС. Виявлено, що євроінтеграція як складний нелінійний процес, на сьогоднішній день вимагає готовності суб'єктів господарювання та системи регулювання національної економіки адаптуватись до нових ринкових «правил гри» та системності в реалізації усіх вимог в частині інституціональних підвалин євроінтеграції.

Ключові слова: євроінтеграція, підприємство, чинники, можливість, економічний потенціал, відтворення економічного потенціалу.

Artur ROZDOROZHNYI,

PhD Student of the Department of Economics
and Entrepreneurship of National Technical
University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION ON THE REPRODUCTION ECONOMIC POTENTIAL OF DOMESTIC ENTERPRISES: CURRENT CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

The article is concerned with the impact of the European integration process on the reproduction of the economic potential of domestic enterprises. It is substantiated that when analyzing exogenous factors of influence on the reproduction of economic potential, it is necessary to consider the chosen vector of socio-economic development, principles and mechanisms of its implementation, which are European integration factors for the national economy. The European integration process as a whole was characterized through the passage of three main stages (1994 – 2014, 2014 – 2021, 2022 and up to now). Particular attention was paid to the current stage of European integration as strategically important both in the context of a full-scale invasion and post-war reconstruction, the opportunities it creates and the challenges it faces. It is revealed that each stage caused a shift in the processes of socio-

economic development of the country, its subsystems and agents. Among the main ones from the perspective of reproduction processes at the macro level are active socio-economic reforms (in particular, in the economic sphere – deregulation, taxation, protection of property rights, foreign economic activity, labor relations, etc.), adaptation of national institutions and institutions to EU requirements, improvement of the model of state regulation of entrepreneurship and infrastructure of economic activity, simplification of administration procedures and formation of a dialogue between the government and business, expansion of the study presents, for example, the dynamics of Ukraine's foreign trade with the EU and foreign direct investment from the EU to Ukraine. It is concluded that the European integration process has actually shown the consolidation of the choice of the path of civilizational development, political and socio-economic certainty, development according to the best principles of a socially oriented market economy and civil society. At the level of enterprises, the European integration process has expanded sources of access to financial, technical and technological resources, new markets and a new segment of consumers, partnerships in the foreign market, studying experience and adapting it to their business models, improving mechanisms for protecting property rights, etc. It is noted that in the context of a full-scale invasion, within the framework of which the «candidate for accession» stage is taking place, domestic enterprises have received additional financial and non-financial opportunities from the EU to restore the capacities lost in whole or in part and to intensify their activities, including through the use of export opportunities in the EU markets, consulting support, training, coaching, etc. Emphasis is placed on the availability of grant programs, in particular for SMEs. These programs are multi-sectoral, which indicates a well-thought-out systemic support from EU donors. It is noted that European integration today, along with positive processes and consequences, also creates conditions for possible complications, delays, barriers, and requirements for compliance with the «new rules of the game in the market». Accordingly, on this basis, it is determined that European integration as a complex non-linear process today requires the readiness of economic entities and the national economic regulation system to adapt to the new market «rules of the game» and systematic implementation of all requirements in terms of the institutional framework for European integration.

Keywords: *European integration, enterprise, factors, opportunities, economic potential, reproduction of economic potential.*

Постановка проблеми. В умовах гострої соціально-економічної кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням, вітчизняні підприємства стикаються із завданнями пошуку дієвих підходів та механізмів відтворення свого економічного потенціалу (внутрішнього та зовнішнього). Вибір підприємств визначається дією низки екзогенних та ендогенних чинників, що в сукупності дозволяють керівництву підприємств формувати свої ділові очікування та окреслювати сценарії подальшого розвитку.

Згідно з даними опитувань НБУ вітчизняні підприємства мали у березні-квітні 2024 року більш позитивні ділові очікування (52 та 52,3 пп. відповідно) [1], що свідчить, насамперед, про їх подальшу стійку адаптацію до умов реалізації своєї діяльності.

Адаптивні тенденції у діяльності підприємств підтверджуються й даними опитування Інституту економічних досліджень та політичних консультацій [2]. Водночас зростає відсоток підприємств, які не мають планів на довгострокову перспективу (79,6% опитаних). Крім того, динаміка очікувань є неоднозначною в розрізі розміру підприємств і секторального розподілу за окремими групами показників. Також підприємства визначають низку стримуючих чинників свого подальшого розвитку, серед яких: складнощі пошуку висококваліфікованого персоналу, загалом брак робочої сили, енергозабезпечення, зростання цін на логістику, оплату праці, цін на сировину, матеріали й товари, загальна безпекова ситуація [1 – 3].

При цьому державу підприємства переважно сприймають як регулятора. Проте зростає кількість тих, для кого вона стала партнером й зменшилась кількість тих, для кого вона є перешкодою [1 – 3]. У цьому контексті вважаємо, що вагому роль у покращенні показників ділової активності бізнесу, поступовому відтворенні свого економічного потенціалу та сприйнятті ролі держави відіграють не лише підходи, дії й механізми щодо створення умов збереження й відтворення економічного потенціалу підприємств, які були використані та набувають системного характеру, але й загалом євроінтеграційний курс.

Отримавши статус кандидата на вступ до ЄС у 2022 році, Україна заклала підвалини для захисту свого державного суверенітету та усталення кращих європейських практик розвитку, забезпечення відтворення економічного потенціалу. Водночас вказані процеси можуть як надавати свої переваги, так і формувати низ-

ку загроз й ризиків, вимагати адаптування підприємств до нових «правил гри» на ринку. Саме тому важливого значення набуває загальний аналіз та напрацювання тих підходів щодо відтворення економічного потенціалу, які дозволять забезпечити мінімізацію ризиків та максимізацію можливостей, м'яку адаптацію підприємств на обраному шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання євроінтеграційного процесу, його основних засад та ключових віх, впливу на процеси економічного відтворення потенціалу на різних рівнях економіки розглядається у працях Вуйко А. [7], Діра І. [24], Терещука А. [23], Богдана Т. [26], Віднянського С. [31], Ливча Д. [31] та ін., а також виступають предметом низки нормативно-правових актів та аналітичних звітів. Питання основних аспектів відтворення економічного потенціалу суб'єктів економіки на всіх рівнях, в т.ч. в умовах війни, є предметом низки опитувань та аналітичних звітів як національних, так і міжнародних організацій.

Незважаючи на наявний змістовний науковий доробок у питаннях євроінтеграції та відтворення економічного потенціалу підприємств, питання щодо впливу сучасного етапу євроінтеграції на можливості підприємств відновити свою діяльність та забезпечити нарощення можливостей до сталого відтворення економічного потенціалу як в умовах продовження повномасштабної війни, так і у період післявоєнного відновлення.

Метою статті є аналіз євроінтеграційного процесу та його впливу на відтворення економічного потенціалу вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Процес відтворення економічного потенціалу підприємств як відкритих систем, рівень досягнутих ними показників діяльності й пул можливостей розвитку залежать від дії комплексу ендогенних та екзогенних чинників. На рівні підприємств на відтворення економічного потенціалу впливають чинники наявного ресурсного забезпечення, рівень техніки та технологій, які використовуються у їх діяльності, спосіб організації та управління бізнес-процесами, структура кадрового забезпечення, рівень використання ІКТ та ін., які, при відповідному стилі керівництва та сформованій бізнес-культурі, здатні створювати комфортне середовище відтворення економічного потенціалу. Водночас, підприємство вступає у низку взаємовідносин у процесі створення цінності та вартості, перебуваючи під дією

факторів зовнішнього середовища прямої та опосередкованої дії. Серед них: чинники ринкової кон'юнктури, політичні, соціально-культурні, економічні, техніко-технологічні та інші. В частині зовнішніх факторів опосередкованої дії, які впливають на відтворювальні процеси та розвиток національної економічної системи, її підсистем та суб'єктів важливого значення набувають, на нашу думку, обраний вектор соціально-економічного розвитку, принципи та механізми його реалізації.

Від часу проголошення незалежності Україна стала на шлях євроінтеграції та дотримання принципів ЄС. Власне саме становлення та розширення ЄС як політичного та економічного союзу відбулось в результаті поглиблення інтеграційних процесів (від «декларації Шумена», 1950 р.) за «правилами гри» сучасної глобальної економіки. Зараз Союз налічує 27 країн-учасниць. Його функціонування має на меті забезпечити формування й підтримання таких інституційних підвалин, котрі здатні поліпшувати життєдіяльність громадян у всіх сферах. Ці інституційні підвалини задекларовано у Конституції ЄС, цілях та цінностях ЄС як щодо країн-членів, так і інших країн світу [4]. Це підтверджують й порядок денний для країн-членів ЄС на п'ятирічну перспективу (2019 – 2024 рр.), визначаючи ряд пріоритетів (захист прав і свобод громадян; розвиток міцного та динамічного економічного базису; розбудова кліматично нейтральної, зеленої, справедливої й соціальної Європи; просування європейських інтересів та цінностей на світовій арені) [5], а також і Стратегічний порядок денний ЄС на 2024 – 2029 рр. (безпека і оборона; стійкість і конкурентоспроможність; енергетика; міграція; глобальна співпраця; зміцнення) [6]. Цих цінностей та цілей дотримується й Україна.

Вуйко А. у своєму дослідженні, з чим можна погодитись, визначає, що євроінтеграційний шлях нашої країни умовно можна розподілити на три ключові етапи [7, С. 35]: 1) співробітництво та партнерство з ЄС (1991 – 2014 рр.); 2) політична асоціація та інтеграція з ЄС (2014 – 2021 рр.); 3) кандидатство на вступ до ЄС (2022 й дотепер). Кожен з них має у своїй основі відповідні знакові події та процеси, які так чи інакше впливали й впливають на ресурсне забезпечення та можливості відтворення економічного потенціалу господарюючих суб'єктів та національної економіки в цілому. Охарактеризуємо їх більш детально з позицій економічної складової процесу відтворення (табл. 1).

Таблиця 1. Етап співробітництва та партнерства з ЄС (1991 – 2014 рр.)

Ключові події	Результати з позицій економічної складової (вибірково)
1993 р. – в Постанова ВРУ «Про основні напрямки зовнішньої політики України» [8]	визначено, що «з урахуванням свого геополітичного становища, історичного досвіду, культурних традицій, а також багатих природних ресурсів, економічного, науково-технічного та інтелектуального потенціалу, Україна може і повинна стати впливовою світовою державою, здатною виконувати значну роль в забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі» [8];
1994 р. – ЄС та Україна уклали Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами [9]	задекларовано основні цілі такого співробітництва, які з точки зору економічного потенціалу були важливими в частині переходу на засади ринкової економіки, сприяння торгівлі, інвестиціям, сталому розвитку й гармонізації економічних взаємовідносин;
1999 р. – ухвалено Спільну стратегію Європейського Союзу щодо України [10]	окреслено бачення ЄС партнерства з Україною, в рамках якої серед іншого було здійснено акцент на макрофінансову допомогу через програму Tacis, а також двосторонні програми ЄС задля здійснення реформ та необхідних перетворень;
2000 р. – Програма Інтеграції України до Європейського Союзу [11]	акцентовано увагу на інтеграції, яку можна назвати глибинною (усебічною);
2002-2014 рр. – Україна: отримала «спеціальний статус сусіда»; розпочала реалізацію Європейської політики сусіда, зокрема й у частині документу «План дій Україна – Європейський союз. Європейська політика сусіда» [12]; стала учасником Програми ЄС «Східне партнерство»; замінила План дій ЄС-Україна на Порядок денний асоціації ЄС-Україна [13]; підписала Угоду про спрощення оформлення віз [14]	запущено механізми інтенсифікації розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки України, зокрема через наближення економічного законодавства країни до вимог ЄС, розширення участі у програмах ЄС, в т.ч. економічних, інфраструктурних, сфери R&D, отримання подальшої фінансової допомоги, інвестиційну підтримку від Європейського інвестиційного банку на інвестиційні інфраструктурні проекти, поглиблення торговельних та економічних відносин, надання технічної допомоги, подальше спрощення процедур перетину кордону та ін.

Джерело: складено на основі [8 – 14]

Ці ініціативи, на постійній основі, були тісно пов'язані з проведенням політичних й соціально-економічних реформ в країні, адаптуванням національних інституцій та інститутів до вимог ЄС, а також розширенням економічних можливостей країни та нарощенням конкурентоспроможності не лише на європейському, а й світовому ринку. Так, за даними [13, С. 12] Україна за період 2000 – 2010 рр. збільшила товарооборот більш, ніж в 3 рази. На рис. 1. подано загальну динаміку зовнішньої торгівлі товарами України з країнами-членами ЄС за період 2000-2014 рр. [15].

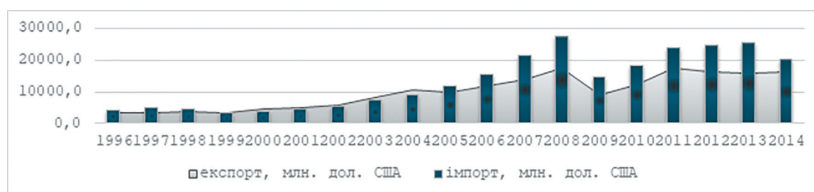

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України з країнами-членами ЄС за період 2000 – 2014 рр., млн дол.

Джерело: складено за [15]

Завдяки обраному курсу зовнішньої політики, а також низці реформ, які здійснювались в країні, в даний період відбулась активізація й ПІІ в економіку країни, що представлено на рис. 2.

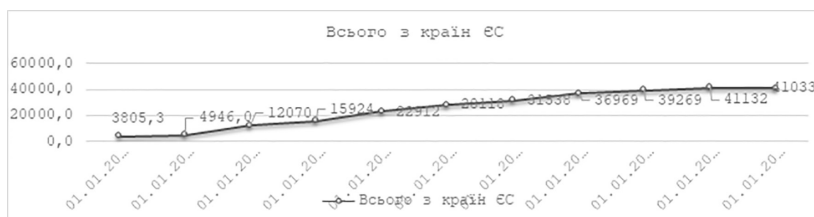

Рис. 2. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн ЄС в економіку України, 2004 – 2014 рр., млн дол.

Джерело: складено за [16]

Розглянемо більш детально другий період євроінтеграційного процесу, ключові події якого наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Етап політичної асоціації та інтеграції з ЄС (2014 – 2021 рр.)

Ключові події	Результати з позицій економічної складової (вибірково)
<p>2014 р. – Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [17]</p>	<p>створена низка умов щодо посилення торговельно-економічних відносин в процесі інтеграції національної економіки в внутрішній ринок ЄС, подальшого переходу країни на принципи ринкової економіки; серед них – Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі; касовано більшість ввізних мит ЄС (згідно з даними СОТ ЄС застосував нульові ставки ввізних мит щодо продукції з України близько за 89 % тарифних ліній [18]), що суттєво вплинуло на товарообіг між компаніями та споживачами;</p>
<p>2016–2018 рр. – набуття чинності Угоди про зону вільної торгівлі України; запуск інформаційного проекту UopenEU для інформування українських підприємців про можливості розвитку власного бізнесу після вступу у DCFTA тощо; підписання угоди про безвізовий режим [19];</p>	<p>орієнтація на уніфікацію та вирішення ключових завдань щодо усунення технічних бар'єрів в торгівлі Україна – ЄС, забезпечення більш широкого доступу вітчизняних експортерів до ринку ЄС і навпаки; подальше спрощення процедур перетину кордону громадянами тощо;</p>
<p>2019 р. 3У «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору)» [20]</p>	<p>внесено низку змін до Конституції України, зокрема, преамбулу було доповнено словами про європейську ідентичність і незворотність європейського та євроатлантичного курсу; у ст. 85 п. 5 було змінено редакцію та визначено курс держави на членство в ЄС та Організації Північноатлантичного договору; ст. 102 та 116 доповнено формулюваннями щодо статусу Президента як гаранта реалізації обраного стратегічного курсу країни щодо набуття членства в ЄС та Організації Північноатлантичного договору.</p>

Джерело: складено на основі [17 – 20]

В означений період відбувається подальша активізація зовнішньої торгівлі з країнами ЄС, а також зростають ПІІ в Україну з ЄС (рис. 3 та рис. 4).

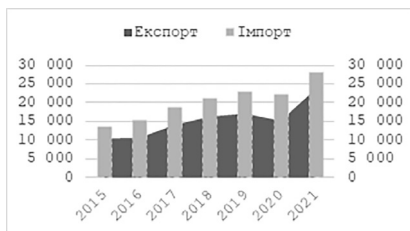

Рис. 3. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України з країнами-членами ЄС за період 2015 – 2021 рр., млн дол.

Джерело: складено за [15; 21]

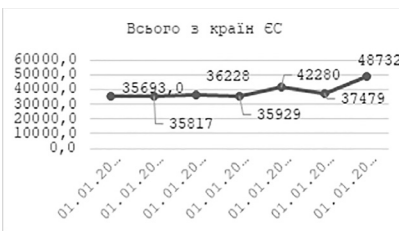

Рис. 4. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн ЄС в економіку України, 2015-2021 рр., млн дол.

Джерело: складено за [15; 21]

Загалом від початку формування поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВ ЗВТ) відбувалось постійне зростання експорту до країн-членів ЄС. За даними [18, С. 5 – 6] в період 2016 – 2019 рр. в середньому це 14,8% рік. Аналогічно зростала й частка експорту країн ЄС у загальному експорті товарів України і станом на 2021 рік вона становила 39,4% [18, С. 10].

У межах вказаних періодів змінюється товарна (товари та послуги) та географічна структури зовнішньоекономічної діяльності, видозмінюється модель здійснення підприємницької діяльності, відбуваються суттєві інституційні трансформації та поступово удосконалюється політика державного регулювання підприємництва, формується тенденція до спрощення процедур адміністрування та посилення дерегуляції. І хоча ці процеси загалом не можна назвати рівномірними та комплексними в окремі часові проміжки, проте все ж в комплексі та на перспективу вони закладали засади до ефективного відтворення економічного потенціалу на всіх рівнях національної економіки. Євроінтеграційний процес фактично показав усталення вибору шляху цивілізаційного розвитку, політичної та соціально-економічної визначеності.

Кандидатство на вступ до ЄС (2022 й дотепер) – період, загальна мета якого полягає в необхідності збереження та нарощення потенціалу, закладеного в попередні періоди. Він наразі є

одним з найважчих та найбільш відповідальних з позицій комплексності вирішення поставлених перед країною та її суб'єктами завдань. Зупинимось на окремих тезах щодо даного періоду більш детально.

Попри розпочате повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року Україною було подано заявку на членство в ЄС. Двадцять третього червня 2022 року лідерами країн-членів ЄС було схвалено рішення про надання Україні статусу кандидата [22]. Рішення з позицій відтворення економічного потенціалу національної економіки та її ключових суб'єктів – підприємств і, насамперед, в частині відновлення потенціалу в умовах повномасштабної війни, а надалі й післявоєнного відновлення є стратегічно важливим.

У загальному підсумку можемо говорити, що увесь євроінтеграційний процес, ще до подання заявки, ознаменував низку важливих змін та формування переваг для бізнесу, серед яких [7; 23; 24]: удосконалення інституційних підвалин ведення й захисту господарської діяльності, прав власності, активізація економічної діяльності, зростання внутрішнього ринку та активізація внутрішнього попиту, доступ до нових зовнішніх ринків та споживачів (не лише на рівні ЄС), лібералізація економічної діяльності, зростання обсягів ПІІ, формування нових бізнес-партнерств й нових форм здійснення підприємницької діяльності, оптимізація логістики, активізація інноваційної діяльності та трансферу технологій, диверсифікація діяльності, зростання прозорості здійснення господарської діяльності та довіри до українського бізнесу, доступ до фінансових фондів та інших інституцій ЄС, цільових програм підтримки за видами економічної діяльності, стандартизація процесів сертифікації тощо.

В умовах же повномасштабного вторгнення, саме завдяки проробленим до цього крокам щодо євроінтеграції та їх неухильному подальшому дотриманню, ми маємо доступ, крім іншого, до фінансової допомоги як країна, яка готується до вступу в Союз (інструмент передвступної допомоги (ІПД) / Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)). Згідно з даними [25] цей інструмент орієнтовано не стільки на підтримку розбудови інституцій, скільки на інвестування в соціально-економічний розвиток задля спрощення процесу адаптації країн-кандидаток до вимог ЄС з урахуванням кращих практик цього Союзу. Допомога з ІПД може надаватись у вигляді грантової підтримки, інвестицій, тех-

нічної допомоги. Принципи надання є прозорими, базуються на інструментах індикативного планування, залучення широкого кола стейкхолдерів, незалежного моніторингу, економічної доцільності.

З позицій відтворення економічного потенціалу підприємств використання фінансових інструментів в рамках євроінтеграційного процесу мало й має важливе значення, як і підтримка, яка надається країні на макро- та мезорівнях, що дозволяє відтворювати інфраструктуру здійснення господарської діяльності комплексно.

Загалом, допомога ЄС для України в період січня 2022 – січня 2023 року склала близько 54,9 млрд євро [26]. Варто вказати й на можливості фінансування України через Ukraine Facility план, який передбачає допомогу від країн ЄС протягом 2024 – 2027 рр. на рівні 50 млрд євро [27]. Діє велика кількість грантових програм від донорів ЄС. Тільки в рамках програми EU4Business за даними [28] за період лютий 2022 – грудень 2023 було видано 5,5 млн євро у вигляді грантової допомоги на понад 1100 проєктів, а на пряму грантову допомогу від ЄС було виділено 7 млн євро. Існує низка інших грантових програм ЄС, в яких вітчизняні суб'єкти господарювання можуть брати участь. Ця підтримка є системною й охоплює різні види діяльності. Діють п'ятнадцять двосторонніх проєктів ЄС з бюджетом близько 92 млрд євро [28].

Вважаємо, що в рамках євроінтеграційного процесу грантові кошти, залучення інвестицій з фондів країн ЄС, поряд з використанням внутрішніх інструментів для бізнесу, повинно й надалі мати системний характер. Вказані кошти, поряд з реінвестованими у власний бізнес, залученими кредитами тощо закладають підвалини до відбудови, розширення чи подальше переорієнтування підприємств на нові ринки, забезпечують реалізацію поточних завдань діяльності та створюють можливості для планування й управління економічним потенціалом на більш тривалі часові орієнтири.

Так, динаміка експортно-імпортних операцій у 2022 – 2023 рр. з країнами-членами ЄС, попри активні бойові дії та втрату значної частини ресурсної складової економічного потенціалу, є позитивною [21]: 25 181 та 22 283 млн дол. відповідно. Також, за даними опитувань ЄБА частина бізнесів у 2024 р. планувала відновити реалізацію інвестиційних проєктів, майже 80 % планують вкладати кошти у розвиток, 79 % – розширюватись [29]. І хоча за опитуванням [2], частка підприємств, які працюють на повну потуж-

ність, складає лише 14%, проте не зростає й кількість тих, що не працюють (близько 2 %). Більшість підприємств працює на рівні 75 – 99% потужності.

Велике значення європейська підтримка має для мікро-, малих і середніх підприємств, що є більш залежними від коливань ринкової кон'юнктури та загалом загроз, які формує середовище їх діяльності.

Серед інструментів такої підтримки: просвітницько-консультативна, робота над поліпшенням регуляторного середовища, коучинг, підтримка кластеризації, ресурсне забезпечення та відновлення контрактної роботи або ж формування нових партнерств тощо [30]. При цьому вона характеризується широтою за низкою параметрів. Наприклад, це можуть бути експортні консультації чи грантова й консалтингова підтримка жінок-підприємниць або ж, наприклад, допомога у відтворенні складових економічного потенціалу та забезпечення розвитку компаніям, що дотримуються принципів сталого розвитку, працюють у сферах переробки, інновацій чи енергозбереження та ін.

Водночас, сучасний етап євроінтеграційного процесу, поряд з позитивними процесами та наслідками, варто розглядати й через призму можливих ускладнень, затримок, бар'єрів, вимог щодо дотримання «нових правил гри на ринку» тощо [31].

Серед таких відзначимо: загалом демографічну кризу, кадровий дефіцит («кадровий голод»), з яким стикнулись вітчизняні підприємства. Дефіцит робочої сили за даними [3] відчуває 74 % підприємств.

Звичайно, що поряд з еміграцією, на такі показники на ринку праці та відтворення кадрового потенціалу впливають і внутрішні процеси, серед яких: мобілізація, скорочення народжуваності, зростання передчасної смертності, погіршення стану здоров'я, демографічне старіння та ін. Проте саме в період від 24 лютого відбувся суттєвий відтік населення за межі країни. Виїхала велика кількість кваліфікованих кадрів. Частина з тих, хто виїхав, наразі віддає перевагу віддаленій роботі та не планує повертатись, оскільки за кордоном було за цей час налагоджено умови життєдіяльності. Станом на кінець січня 2024 року офіційно на території країн ЄС перебувало 4,3 млн біженців з України [32]. З одного боку, спостерігаємо підтримку ЄС в умовах повномасштабного вторгнення, яка в контексті міграційних процесів була запущена Ди-

рективою про тимчасовий захист (березень, 2022 р.) та дозволила українцям отримати доступ і захист своїх прав на території Союзу (включаючи права на проживання, доступ до медицини, житла, ринку праці, освіти, соціальної допомоги тощо). А з іншого, з урахуванням строків дії Директиви (березень 2025 р.) та адаптації українців за кордоном, наразі гостро стоїть проблема напрацювання дієвих міграційних механізмів та правил, які сприятимуть поступовому, більш інтенсивному поверненню українців [32].

Також варто наголосити на можливому збільшенні періоду вступного процесу України до ЄС та використанню, поряд з політичними, економічними бар'єрів й важелів тиску в контексті складних геополітичних процесів, трансформаційних змін, які назрівають в самій структурі ЄС. Яскравим прикладом є блокування кордону польськими фермерами.

На цьому тлі, також, варто врахувати й ті норми та стандарти, які висувуються до економічної системи України та суб'єктів господарювання, перейти на які, в умовах повномасштабної війни та розбалансування структури економіки, складно. Серед них як ті, що стосуються регуляторної складової внутрішнього ринку загалом, так і галузеві (секторальні) стандарти та норми (яскравим прикладом є агропродукція, санітарні та фітосанітарні стандарти). Тут також варто відмітити й вимоги до охорони навколишнього середовища та енергетичну політику (зокрема, мова про «зелені стандарти»), транспорт, подальше реформування податкового законодавства, напрацювання реальних антикорупційних практик (на макро-, мезо-, мікроекономічному рівнях) та ін. [33; 34]. Важливого значення набуває й подальше впровадження комплаєнс практик та дотримання практик ESG. Вони є індикаторами надійності та сталості роботи бізнесу й відіграють значну роль з позицій виходу на зовнішні ринки, залучення інвестицій, а також формування довгострокових партнерств. Згідно з даними моніторингових звітів в умовах повномасштабної війни стадію розвитку національної економіки було охарактеризовано як ранню з певним рівнем готовності до переходу на стадію функціонуючої ринкової економіки [34].

Тобто, наразі доводиться знову напрацьовувати механізми реалізації економічної діяльності, а також загалом відтворювати економічний потенціал з їх використанням задля виходу на довоєнні показники та подальше їх нарощення на всіх рівнях та усіма суб'єктами національної економіки.

Висновки. Таким чином, базисний та ключовий вектор розвитку на рівні національної економіки обрано євроінтеграційний, який умовно можна розподілити на три великі періоди, що характеризують її еволюційний розвиток: від проголошення незалежності і до 2014 р., з 2014 до 2021 р., з 2022 й дотепер. Виявлено, що даний процес на рівні економіки країни забезпечує не просто її ефективно входження в систему зовнішньоекономічних відносин, а й комплексний перехід та усталення засад соціально-орієнтованої ринкової економіки, притаманних їй інститутів та інституцій, підвалин функціонування суспільства.

Поступова гармонізація законодавства України та ЄС, комплексна реалізація соціально-економічних реформ, формування стійких зовнішньоекономічних та політичних партнерств, обмін досвідом створили передумови для ефективно організації економічної діяльності суб'єктів господарювання, відтворення їх економічного потенціалу в розрізі всіх структурних елементів, інфраструктурного забезпечення підприємництва.

У дослідженні визначено, що сучасний етап євроінтеграції, який відбувається в умовах повномасштабного вторгнення й подальшого післявоєнного відновлення, має стратегічний характер. Напрацьовані механізми, обмін досвідом та фінансова й інфраструктурна підтримка країн-членів ЄС України на макrorівні дозволила стабілізувати основні процеси та стала одним з вагомих джерел їхнього забезпечення, а на рівні підприємств – додатковим джерелом відновлення призупиненої чи зруйнованої повністю або частково фінансово-економічної діяльності. Підприємства отримали доступ до фінансової та інфраструктурної допомоги (просвітницько-консультативної, орієнтованої на поліпшення регуляторного середовища, коучингу, підтримки кластеризації та відновлення контрактної роботи, формування нових партнерств, ресурсної та ін.), яка стала первинним, а наразі й системним реагуванням на запит бізнесу з сторони ЄС.

Визначено, що в рамках підтримки вітчизняного бізнесу зі сторони ЄС у процесі відтворення економічного потенціалу акцент було зроблено на підприємства МСП, оскільки вони найбільше схильні до впливу чинників ринкової кон'юнктури. Така підтримка носить полігалузевий характер.

Обґрунтовано, що збереження такої динаміки можливе лише за готовності суб'єктів господарювання адаптуватись до нових рин-

кових «правил гри» та системності реалізації усіх вимог щодо удосконалення інституціональних підвалин євроінтеграції. В умовах повномасштабної війни, рівня досягнутих у ньому результатів та ресурсів до його подальшої реалізації, трансформацій в структурі ЄС перед підприємствами стоїть завдання активізувати свої внутрішні резерви та використовувати інструменти антикризового управління, посилювати комплаєнс та ESG практики задля швидкої адаптації до складного й нелінійного самого євроінтеграційного процесу.

Подальші дослідження буде спрямовано на більш глибокий аналіз можливостей та загроз, способів нівелювання останніх вітчизняними підприємствами у процесі відтворення свого економічного потенціалу у розрізі видів та масштабів діяльності, прогнозування післявоєнних тенденцій у даному процесі.

© **Роздорожний А.М., 2024**

ЛІТЕРАТУРА

1. Щомісячне опитування підприємств України. Національний банк України. Квітень, 2024. Випуск №55. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2024_04.pdf?v=7.
2. Весняне пробудження. Основні економічні тенденції та очікування у березні 2024. За результатами «Нового щомісячного опитування підприємств». Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 2024. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/TFD/NRES_March_2024_ua_FINAL_Exactly.pdf.
3. Федорова Х. Що з бізнесом? Коротко про стан економіки та компанії на квітень 2024. Kyivstar Business Hub. 2024. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-z-biznesom-korotko-pro-stan-ekonomiki-ta-kompanij-na-kviten-2024>.
4. European Constitution. Видання ЄС, 2020. URL: <https://europeanconstitution.eu/wp-content/uploads/2019/05/European-Constitution-Full-Text.pdf>.
5. European Union priorities 2019 – 2024. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/eu-priorities/european-union-priorities-2019-2024_en.
6. EU strategic agenda 2024–2029. Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/strategic-agenda-2024-2029/#what>.
7. Вуйко А. Основні етапи формування євроінтеграційного курсу України та Молдови: порівняльна характеристика. *Науково-теоретичний альманах Грані*. Т. 26. № 6. 2023. С. 33 – 42. DOI: <https://doi.org/10.15421/1723126>.

8. Про основні напрямки зовнішньої політики України. Постанова ВРУ від 01.07.2010. № 2411-VI. Сайт Liga 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t336000?an=7>.

9. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами. Сайт ВРУ. Документ 998_012 від 10.11.1994 (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.

10. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. Сайт ВРУ. Документ 994_492 від 11.12.1999 (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492#Text.

11. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. Схвалена Указом Президента України. Сайт ВРУ. Документ № 1072/2000 від 14.09.2000 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text>.

12. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства. Сайт ВРУ. Схвалено КМУ 12.02.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text.

13. Європейський союз – Україна. Представництво Європейського Союзу в Україні, 2011. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/db7c5e38-c171-426b-928d-d68df1d7984a.0001.02/DOC_1.

14. Угода між Україною та Європейським Союзом про внесення змін до Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз. Сайт ВРУ. Документ 994_b15. Ратифіковано 01.07.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b15#Text.

15. Зовнішньоекономічна діяльність. Держ. служб. стат. України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Прямі іноземні інвестиції в Україну. Держ. служб. стат. України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Сайт ВРУ. Ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

18. Таран С., Шепотило О., Яворський П., Бондаренко Є. Аналіз торгівлі товарами між Україною та ЄС в рамках ПВЗВТ: поточний стан та перспективи лібералізації, 2022. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/DCFTA-Commodities-2022-16-05.pdf>.

19. EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. Mission of Ukraine to the European Union, 15 April 2021. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/torgovelno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>.

20. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». Сайт ВРУ. Документ № 2680-VIII, від 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>.

21. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5>.

22. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал*. 23 червня 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>.

23. Терещук А. Вступ України до ЄС: переваги для громадян та бізнесу. *Liga Zakon*. 4 травня 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/211004_vstup-ukrani-do-s-perevagi-dlya-gromadyan-ta-bznesu.

24. Дір І.Ю. Євроінтеграція на сучасному етапі: постановка проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2024. №2 – 4. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.33>.

25. Україна отримала доступ до Інструменту передвступної допомоги ЄС (Instrument for Pre-accession Assistance – IPA). В чому особливості цієї програми та процедури впровадження?. Український інститут міжнародної політики. Розділ Новини. URL: <https://uiip.org.ua/uk/novyny/ukraina-otrymala-dostup-do-instrumentu-peredvstupnoi-dopomohy-yes-instrument-for-pre-accession-assistance-ipa-v-chomu-osoblyvosti-tsiiei-prohramy-ta-protsedury-vprovadzhennia>.

26. Богдан Т. Євроінтеграція: кризь терени до зірок. *LB.UA*. 21 березня, 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/549521_jevrointegratsiya_kriz_tereni.html.

Програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>.

27. В Україні для допомоги бізнесу працюють 15 проєктів майже на 100 мільйонів євро. *Укрінформ*. 01.03.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3834600-v-ukraini-dla-dopomogi-biznesu-pracuut-15-proektiv-es-majze-na-100-miljoniv.html>.

28. У 2024 році майже 80% МСБ планують розширювати бізнес та залучати кошти у розвиток. Дослідження Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА). 22.02.2024. URL: <https://eba.com.ua/u-2024-rotsi-majzhe-80-msb-planuyut-rozshyryuvaty-biznes-ta-zaluchaty-koshty-u-rozvytok/>.

29. Ливч Д. Мікро-, малий та середній бізнес: стійкість в часи війни, потенціал для відбудови України. *Економічна правда*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/02/2/709420/>.

30. Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014-2022. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. № 31. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.010>.

31. Тарасовський Ю. У ЄС офіційно перебувають 4,3 млн біженців з України. За місяць найбільший приріст зафіксовано у Німеччині. *Forbes*. 11 березня 2024. URL: <https://forbes.ua/news/u-es-ofitsiyno-perebuwayut-43-mln-bizhentsiv-z-ukraini-naybilshiy-pririst-zafiksovano-u-nimechchini-11032024-19757>.

32. Швабій К. Що має змінювати Україна на шляху до ЄС. *LB.UA*. 25 березня 2024. URL: https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/605099_shcho_maie_zminyuvati_ukraina_shlyahu_ies.html.

33. *Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи*. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. №1 – 2, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf.

REFERENCES

1. Shchomisiachne opytuvannya pidpriemstv Ukrainy [Monthly survey of Ukrainian enterprises]. National Bank of Ukraine. April, 2024. Issue No. 55. [Available at]: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2024_04.pdf?v=7 (in Ukrainian).

2. Vesniane probudzhennia. Osnovni ekonomichni tendentsii ta ochikuvannia u berezni 2024. Za rezultatamy «Novoho shchomisiachnoho opytuvannya pidpriemstv» [Spring awakening. Key economic trends and expectations in March 2024. Based on the results of the New Monthly Enterprise Survey]. Institute for Economic Research and Policy Consulting. 2024. [Available at]: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/TFD/NRES_March_2024_ua_FINAL_Exactly.pdf (in Ukrainian).

3. Fedorova, H. (2024) Shcho z biznesom? Korotko pro stan ekonomiky ta kompanii na kviten 2024 [What's wrong with business? Briefly about the state of the economy and companies as of April 2024]. Kyivstar Business Hub. [Available at]: <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-z-biznesom-korotko-pro-stan-ekonomiki-ta-kompanij-na-kviten-2024> (in Ukrainian).

4. European Constitution (2020). EU publication, 2020. [Available at]: <https://europeanconstitution.eu/wp-content/uploads/2019/05/European-Constitution-Full-Text.pdf>.

5. European Union priorities 2019–2024. Official website of the European Union. [Available at]: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/eu-priorities/european-union-priorities-2019-2024_en.

6. EU strategic agenda 2024–2029. Council of the EU. [Available at]: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/strategic-agenda-2024-2029/#what>.

7. Vuyko A. (2023). Osnovni etapy formuvannia yevrointehratsiinoho kursu Ukrainy ta Moldovy: porivnialna kharakterystyka [The main stages of formation of the European integration course of Ukraine and Moldova: a comparative analysis]. *Scientific and theoretical almanac Grani*. Vol. 26. No. 6. 2023. Pp. 33 – 42. DOI: <https://doi.org/10.15421/1723126> (in Ukrainian).

8. On the main directions of Ukraine's foreign policy. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from 01.07.2010. № 2411-VI. Liga 360. [Available at]: <https://ips.ligazakon.net/document/t336000?an=7> (in Ukrainian).

9. Agreement on Partnership and Cooperation between Ukraine and the European Communities and their Member States. Verkhovna Rada of Ukraine. Document 998_012 from 10.11.1994 (no longer valid). [Available at]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (in Ukrainian).

10. Common Strategy of the European Union for Ukraine, adopted by the European Council on 11 December 1999. Verkhovna Rada of Ukraine. Document 994_492 from 11.12.1999 (no longer valid). [Available at]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492#Text (in Ukrainian).

11. Programme of Ukraine's Integration into the European Union. Approved by the Decree of the President of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. Document № 1072/2000 from 14.09.2000 (no longer valid). [Available at]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> (in Ukrainian).

12. Action Plan «Ukraine - European Union». European Neighbourhood Policy. Verkhovna Rada of Ukraine. Approved by the Cabinet of Ministers 12.02.2005. [Available at]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text (in Ukrainian).

13. Ievropeiskyi soiuz – Ukraina [The European Union – Ukraine]. Delegation of the European Union to Ukraine, 2011. [Available at]: https://publications.europa.eu/resource/cellar/db7c5e38-c171-426b-928d-d68df1d7984a.0001.02/DOC_1 (in Ukrainian).

14. Agreement between Ukraine and the European Union amending the Agreement between Ukraine and the European Community on the facilitation of the issuance of visas. Verkhovna Rada of Ukraine. Document 994_b15. Ratified 01.07.2013. [Available at]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b15#Text (in Ukrainian).

15. Zovnishnoekonomichna diialnist [Foreign economic activity]. State Statistics Service of Ukraine of Ukraine. [Available at]: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).

16. Priami inozemni investytsii v Ukrainu [Foreign direct investment in Ukraine]. State Statistics Service of Ukraine of Ukraine. [Available at]: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).

17. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. Verkhovna Rada of Ukraine. Ratified with declaration by the Law № 1678-VII from 16.09.2014. [Available at]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (in Ukrainian).

18. Taran S., Shepotylo O., Yavorsky P., Bondarenko E. (2022). Analiz tohrivli tovaramy mizh Ukrainoiu ta YeS v ramkakh PVZVT: potochnyi stan ta perspektyvy liberalizatsii [Analysis of trade in goods between Ukraine and the EU within the DCFTA: current state and prospects of liberalisation]. [Available at]: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/DCFTA-Commodities-2022-16-05.pdf> (in Ukrainian).

19. EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. Mission of Ukraine to the European Union, 15 April 2021. [Available at]: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> (in Ukrainian).

20. The Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the strategic course of the state towards Ukraine's full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organisation)». Verkhovna Rada of Ukraine. Document № 2680-VIII, from 2019. [Available at]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (in Ukrainian).

21. Statystyka zovnishnoho sektoru [External sector statistics]. National Bank of Ukraine. [Available at]: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5> (in Ukrainian).

22. Ukraina otrymala status kandydata na chlenstvo v YeS [Ukraine receives EU candidate status]. *Government portal*. 23 June. 2022. [Available at]: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrymala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (in Ukrainian).

23. Tereshchuk A. (2022) Vstup Ukrainy do YeS: perevahy dlia hromadian ta biznesu [Ukraine's accession to the EU: benefits for citizens and businesses]. *Liga Zakon*. 4 May. [Available at]: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/211004_vstup-ukrani-do-s-perevagi-dlya-gromadyan-ta-bznesu (in Ukrainian).

24. Dir I. (2024) [Yevrointehratsiia na suchasnomu etapi: postanovka problemy] European integration at the present stage: problem statement. *Journal of the Kyiv University of Law*. №2-4. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.33> (in Ukrainian).

25. Ukraina otrymala dostup do Instrumentu peredvstupnoi dopomohy YeS (Instrument for Pre-accession Assistance – IPA). V chomu osoblyvosti tsiiei prohramy ta protsedury vprovadzhennia? [Ukraine has gained access to the EU's Instrument for Pre-accession Assistance (IPA). What are the peculiarities of this programme and the implementation procedure?]. Ukrainian Institute of International Policy. News section. [Available at]: <https://uiip.org.ua/uk/novyiny/ukraina-otrymala-dostup-do-instrumentu-peredvstupnoi-dopomohy-yes-instrument-for-pre-accession-assistance-ipa-v-chomu-osoblyvosti-tsiiei-prohramy-ta-protsedury-vprovadzhennia> (in Ukrainian).

26. Bohdan T. Yevrointehratsiia: kriz tereny do zirok [European Integration: Through the terrains to the stars]. *LB.UA*. 21 March, 2023. [Available at]: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/549521_jevrointegratsiya_kriz_tereni.html (in Ukrainian).

27. Prohrama finansovoi pidtrymky Ukrainy vid Yevropeiskoho Soiuzu Ukraine Facility [The European Union's financial support programme for Ukraine Ukraine Facility]. [Available at]: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/> (in Ukrainian).

28. V Ukraini dlia dopomohy biznesu pratsiuut 15 projektiv maizhe na 100 milioniv yevro [In Ukraine, 15 projects worth almost €100 million are work-

ing to help businesses]. Ukrinform. 01.03.2024. [Available at]: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3834600-v-ukraini-dla-dopomogi-biznesu-pracuut-15-proektiv-es-majze-na-100-miljoniv.html> (in Ukrainian).

29. U 2024 rotsi maizhe 80% MSB planuiut rozshyriuvaty biznes ta zaluchaty koshty u rozvytok [In 2024, almost 80% of SMEs plan to expand their business and raise funds for development]. Research by the European Business Association (EBA). 22.02.2024. [Available at]: <https://eba.com.ua/u-2024-rotsi-majzhe-80-msb-planuyut-rozshyryuvaty-biznes-ta-zaluchaty-koshty-u-rozvytok/> (in Ukrainian).

30. Livch D. Mikro-, mali ta serednii biznes: stiikist v chasy viiny, potentsial dlia vidbudovy Ukrainy [Micro, small and medium-sized businesses: resilience in times of war, potential for the reconstruction of Ukraine]. *Economic truth*, 2024. [Available at]: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/02/2/709420/> (in Ukrainian).

31. Vidnianskyj S. (2022) [Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz: novyi etap vzaiemovidnosyn v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny 2014-2022] Ukraine – European Union: a new phase of relations in the context of the 2014 – 2022 russia – Ukraine war. *International relations of Ukraine: scientific searches and findings*. № 31. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.010> (in Ukrainian).

32. Tarasovskiy Y. U YeS ofitsiino perebuvauiut 4,3 mln bizhentsiv z Ukrainy. Za misiats naibilshyi pryrist zafiksovano u Nimechchyni [There are 4.3 million refugees from Ukraine officially in the EU. The largest increase was recorded in Germany over the month]. *Forbes*. 11 March 2024. [Available at]: <https://forbes.ua/news/u-es-ofitsiyno-perebuvauiut-43-mln-bizhentsiv-z-ukraini-naybilshiy-pririst-zafiksovano-u-nimechchini-11032024-19757> (in Ukrainian).

33. Shvabiy K. Shcho maie zmyniuvaty Ukraina na shliakhu do YeS [What should Ukraine change on its way to the EU.]. *LB.UA*. 25 March 2024. [Available at]: https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/605099_shcho_maie_zmyniuvati_ukraina_shlyahu_ies.html (in Ukrainian).

34. Ukraine on the way to the EU: realities and prospects. *Oleksandr Razumkov Ukrainian Centre for Economic and Political Studies*. №1 – 2, 2022. [Available at]: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf (in Ukrainian).

СТАТТЯ НАДІЙШЛА ДО РЕДАКЦІЇ 13.06.2024